

Construint identitats flexibles. Joves adults d'origen extracomunitari a Barcelona

Núria Roca Caparà

Grup EMIGRA, Centre d'Estudis i Recerca en Migracions

Universitat Autònoma de Barcelona. Espanya

NRoca@santjoandedeu.edu.es

EMIGRA Working Papers núm.131
ISSN 2013-3804

Los contenidos de este texto están bajo [una licencia Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

RESUM

Aquest treball aborda les identitats i pertinences dels fills i filles de famílies d'origen extracomunitari que han fet trajectòries i experiències de migració a la ciutat de Barcelona. L'objectiu és conèixer i descriure quin és el procés de construcció de la identitat d'aquests joves. La hipòtesi inicial és que aquests nois i noies, enculturats o aculturats en un doble marc referencial, desenvolupen una flexibilitat identitària que genera un procés d'etnogènesi. Els resultats indiquen que la migració familiar els permet construir una identitat cultural múltiple i flexible, ja que prenen com a referents els elements que consideren més positius de la cultura familiar i de la cultura de la societat on creixen, desenvolupant la identitat a base d'elements entrelaçats d'una i altra. No es tracta d'una nova cultura, en el sentit d'etnogènesi resultat d'un conflicte identitàri, sinó d'una etnogènesi fruit d'identitats obertes i cosmopolites, amb adaptació i sentiment de pertinença a cosmovisions diverses. Aquests joves fan una mobilitat situacional de la identitat i tenen la capacitat de ser i estar en una cultura o altra, segons el context i condicionants del moment.

Paraules clau: Fills i filles de famílies immigrades, flexibilitat identitària, etnogènesi, identitat.

ABSTRACT

This paper addresses the identities and belonging of the children of families from outside who have experiences of migration to the city. The aim is to discover and describe what the process of building the identity of these young people. The initial hypothesis is that these kids, or enculturated aculturated in a double frame of reference, develop a flexible identity that generates an etnogènesi process. The results show that family migration allows them to build a flexible and multi-cultural identity, taken as a reference because they consider the most positive elements of family culture and the culture of the society they grow, developing an identity basis of intertwined elements over and over. This is not a new culture, in the sense of identity etnogènesi result of a conflict but a result etnogènesi open and cosmopolitan identity, with adaptation and sense of belonging to different worldviews. These young people make a situational identity and mobility are capable of being and living in one culture or another, depending on the context and constraints of the moment.

Keywords: Children of families that have carried out migratory trajectories, flexible cultural identities, etnogènesi, identity.

Cómo citar este texto: **ROCA, N.** (2011) "Construint identitats flexibles. Joves adults d'origen extracomunitari a Barcelona". *EMIGRA Working Papers*, 131. Accesible en línea: www.emigra.org.es. Descarga realizada el (dd-mm-aaaa)

How to quote this paper: **ROCA, N.** (2011) "Construint identitats flexibles. Joves adults d'origen extracomunitari a Barcelona". *EMIGRA Working Papers*, 131. Available on line: www.emigra.org.es. Last retrieved on (dd-mm-yyyy)

INTRODUCCIÓ

En aquest treball es presenta una part dels resultats de la tesi doctoral “Construint identitats flexibles. Joves adults d’origen extracomunitari entre processos d’inclusió i exclusió social”, concretament les aportacions que fan referència al concepte *identitat flexible i etnogènesi*. L’objectiu de la recerca ha estat conèixer, analitzar i descriure quin és el procés de construcció de la identitat dels joves, fills i filles de famílies immigrades¹, a la ciutat de Barcelona i de quina manera influeixen els contextos d’inclusió i exclusió en les seves trajectòries de vida a aquesta construcció.

Els fills i filles de les famílies immigrades constitueixen un grup emergent molt heterogeni per la diversitat de procedències nacionals, culturals i lingüístiques; per la diversitat d’antiguitat residencial, d’estructures familiars, nivells adquirits i trajectòries escolars i laborals; i per la varietat de vinculacions i pertinences. Són joves en trànsit entre origen i destí, amb una socialització complexa i amb diversitat de referents, que mantenen un lligam estret amb origen, amb una infància marcada per la migració familiar, que tenen bona predisposició a acomodar-se i adaptar-se a la societat receptora i que estan sobrerrepresentats en les classes socials més baixes. Quan s’estudia aquests joves cal tenir en compte que la condició social es transmet de pares a fills, que la mobilitat ascendent és difícil en entorns desfavorits i que es tendeix a categoritzar-los com subjectes en situació de vulnerabilitat, fet que evita qüestionar, en moltes ocasions, les condicions estructurals de la societat recaient la responsabilitat del suposat fracàs o desajust en les famílies i en ells mateixos. Els joves d’origen immigrant encara tenen escassa visibilitat i no formen part de l’imaginari social (*Informe Juventud en España, 2008*).

En un moment en què els discursos identitaris resorgeixen i les desigualtats socials augmenten, és necessari realitzar programes d’investigació empírica per construir teoria però també per millorar la pràctica quotidiana, des de les polítiques públiques, les accions de les administracions i de la societat civil. Des del punt de vista epistemològic és important interpretar i explicar la identitat des de l’essència de la persona com individu amb identitat múltiple, però també fer-ho des de l’existència de la persona en un context històric i social que li confereix una identitat substancialment diferent, que no sempre esdevé coincident. Donant veu a aquests actors socials vull trencar amb alguns tòpics, imatges, discursos i percepcions

---

¹ Durant el desenvolupament del treball em referiré a “fills i filles de persones immigrades” i a “autòctons”. En el primer cas em refereixo a nois i noies nascudes en origen o en destí, fills i filles de famílies d’origen estranger (extracomunitari). Amb el terme autòctons em refereixo a persones nascudes en destí, sense família procedent de l’estranger. Voldria deixar clar que aquestes categories són utilitzades per especificar a qui em refereixo en cada moment, i en cap cas donar per suposat que són categories tancades i homogènies. Per altra part cal destacar que utilitzo la categoria “fills i filles de persones immigrades” en comptes de “segona generació d’immigrants” perquè entenc que al tractar-se d’una recerca qualitativa, aquest qualificatiu comporta el perill d’homogeneitzar un col·lectiu heterogeni.

construïdes. A través del seu relat biogràfic obtenim respostes a interrogants inicials i situem (o convertim) a la persona, objecte de la recerca, en subjecte actiu, alhora que prenem consciència de les diferències existents entre el discurs vigent (sobre aquests joves) i les pràctiques reals. En general, la imatge d'aquests nois i noies es modela en relació a les idees de fracàs escolar, violència de les bandes i problemes d'adaptació, entre altres. Poques vegades s'elabora a partir del reconeixement de capacitats i habilitats d'adaptació, acomodació i integració social i cultural. La societat crea identitats fixes i obliga a identificar-se. No sempre la imatge i la identitat social construïda té connotacions positives i sovint la inferiorització de col·lectius i persones genera aflicció amb barreja de sentiments d'amenaça i desprestigi i de vivències doloroses. És en aquestes situacions quan la persona té necessitat de defensar-se i reforçar la seva identitat, sobre tot, la part de la identitat que és atacada. La reproducció social de prejudicis i estereotips, i per tant, d'identitats diferenciades és una constant envers els joves d'origen immigrant, perquè és un fet que passa de pares a fills/es. Com assenyalen Carrasco, Ballestín i Borison (2005: 53) *"la perspectiva que predomina en les anàlisis que es porten a terme sobre la integració dels infants i joves de la immigració estrangera és generalment adultocèntrica, etnocèntrica i sociocèntrica. Les perspectives dels i les joves són poc reconegudes i les valoracions que es fan sobre les condicions d'integració dels infants i joves d'origen immigrant estan molt sovint impregnades de prejudicis culturals i de classe defensats pels adults"*.

Tot i que els objectius del sistema educatiu contempen la igualtat d'oportunitats, es reproduïxen jerarquies socioculturals i una interpretació etno-sociocèntrica de les diferències percebudes, en termes de capacitats i interessos (Carrasco, 2005; Carrasco et al, 2009). Els discursos i pràctiques tenen un alt component essencialista que es tradueix en desigualtats d'expectatives en relació a l'origen ètnic, nacional, lingüístic i cultural (Carrasco, 2003, 2004 i Carrasco et al, 2011a, 2011b), amb sobrerrepresentació, en els grups de educació especial, d'alumnat procedent de nacionalitats altament estigmatitzades en relació a l'èxit escolar (Carrasco i Pàmies, 2008). Des de la perspectiva del dèficit, del manteniment de fronteres interètniques visibles i de barreres ocultes del sistema educatiu, es presenta a alguns col·lectius com incompatibles amb l'èxit acadèmic i la integració social (Carrasco et al, 2011a). De la mateixa manera, l'entrada en un mercat laboral molt segmentat, es caracteritza per alts índexs d'atur juvenil, que afecta en major nombre als joves d'origen immigrant. Les oportunitats per a aquests joves són escasses i s'evidencien en ocupacions en l'economia submergida, precàries i mal pagades, amb alta etnificació i sectorització (Fangen et al, 2012).

En aquest article es descriu com els fills i filles de famílies d'origen immigrant extracomunitari defineixen la seva identitat, aportant una perspectiva empírica de l'etnogènesi i la flexibilitat identitària.

1.- LA PROBLEMÀTICA DE LA CONSTRUCCIÓ DE LA IDENTITAT EN CONTEXTOS MULTICULTURALS

La fonamentació teòrica de la recerca es sustenta en: (1) La revisió bibliogràfica dels treballs teòrics i empírics elaborats a França sobre fills/es d'immigrants magrebins; a Estats Units amb les minories ètniques i la població afroamericana; a Gran Bretanya amb els descendents de les poblacions arribades de les antigues colònies; a Alemanya amb fills/es d'immigrants del Sud d'Europa; i dels darrers treballs publicats a Espanya sobre fills i filles de persones immigrades extracomunitàries i processos de construcció identitària. (2) L'estudi de la identitat des de diferents disciplines per passar a descriure algunes aportacions teòriques sobre la relació que s'estableix entre identitat i migració. (3) El concepte d'etnogènesis i la proposta de la flexibilitat identitària.

Els treballs i estudis realitzats a França, que he revisat, tenen com a eixos temàtics els joves, autòctons i immigrants, de les perifèries de les grans ciutats en relació al context social, focalitzant la desorganització i l'exclusió (Dubet, 1987). Les estratègies identitàries que ideen els fills de persones immigrades per incorporar-se a la societat i sentir-se membres participants (Camillieri et al, 1990), fent èmfasi en què la reflexió sobre la identitat cal fer-la des d'una *perspectiva dinàmica*, com un procés que integra les experiències que anem vivint i que anirà modelant i modificant la identitat personal, una *situació d'interacció*, amb l'entorn: família, amics, grups, societat, cultura, esdeveniments vitals, una *visió multidimensional i estructural* de la identitat i com *unitat diacrònica* d'un procés evolutiu. L'anàlisi de la integració/exclusió d'aquests joves a la societat francesa és abordada per diversitat d'autors. Jazouli (1995) constata que la pobresa formativa i educacional, les dificultats lingüístiques, la pobresa cultural i la pobresa material connecten fàcilment amb la violència. Rinaudo et al (1995) refereixen que la concentració de població immigrada en espais restringits i la concentració escolar, junt amb la manca de sortides laborals per als joves i l'augment de la delinqüència han afavorit l'estigmatització dels barris i, paral·lelament, el qüestionament de les relacions interètniques i dels problemes interculturals subjacents. Baillet (1999) afirma que una de les dificultats més grans es manifesta en el moment d'entrar en el món laboral. La no integració en el món laboral pot portar a aquests joves a la radicalització de la seva identitat cultural, sobre tot a través de l'Islam. Lepoutre (2001) considera que a França molts joves sorgits de la migració són considerats ètnicament² diferents per la majoria, mentre que ells es consideren totalment francesos. Després de les revoltes a les banlieues de l'any 2005, Castel (2007) realitza una anàlisi dels factors que intervenen en la construcció de la categoria social "joves de banlieue" i de quina manera reaccionen aquests joves discriminats per la societat. La tesi de l'autor és que els joves dels banlieues són tractats com indígenes de la República (que no pot escapar al seu passat colonial) a través de mecanismes d'ocultació, denegació i discriminació que (re)produeixen la seva exclusió social.

---

² Per raó dels seus trets físics, llengua, origen cultural i religió, principalment.

De la producció científica Nordamericana, m'han interessat especialment Portes i Zhou (1993) i Portes i Rumbaut (2001) amb les seves propostes sobre *l'Assimilació segmentada*. Amb aquesta teoria expliquen les diferents vies d'adaptació dels immigrants contemporanis, en termes d'aculturació i adaptació econòmica, en contextos de segregació i desigualtats, i quines són les causes que determinen cadascuna de les tres vies. Per la seva part, Michaud (1998) analitza, a través de la literatura, la rebel·lió de les joves filles d'immigrants italians a USA a principis de segle XX, com estratègia d'integració a la nova societat. Les seves aportacions versen sobre el conflicte intergeneracional i interètnic. Merenstein (2001), fa revisió i reflexió de com s'ha teoritzat la construcció de la identitat de les minories a Estats Units, i quines han estat les seves conseqüències teòriques. Entén que la identitat ètnica pot donar-se pel sentiment de pertinença i també per l'assignació o imposició dels altres. Afirmar que la jerarquia racial i els estereotips i racisme existent en la societat estadounidense fan que moltes persones de grups minoritaris³ construeixin identitats negatives i conflictives i que, a més a més, les interioritzin. Pyke (2001) examina la construcció de nous grups ètnics d'origen coreà i vietnamita, en edat jove i posa de relleu el gran pes que exerceix el racisme sobre aquests nous grups socials. Lee (2001), estudia la construcció de la identitat ètnica entre immigrants coreans de Nova York, de "segona generació" de classes treballadora i mitja. Afirmar que la classe social crea condicions estructurals de diferenciació ètnica i, per tant, influeix en els significats de la identitat. L'estudi interrelaciona el nivell educatiu i d'instrucció amb el grau d'ètnicitat. Vila i Márquez (2001) estudien l'ètnicitat en el col·lectiu -col·lectiu ampli i heterogeni- dels hispans. Els autors critiquen la relació que s'estableix entre identitat i cultura. Per ells, compartir cultura no és sinònim de compartir identitat ètnica, ja que els límits no són els mateixos. Per altra part, els estudis de Suárez-Orozco (2003) amb nens i nenes que han fet procés migratori es fixen, entre altres categories d'anàlisi, amb les identitats i els estils d'adaptació, que articulen amb el context i la imatge social. Els autors identifiquen un model d'identitat transcultural que és el més adaptatiu en context de globalització i diversitat cultural. Més recentment, Alba (2005) es fixa en els límits (boundaries) entre la societat i cultura majoritària i la població immigrada, en el seu estudi comparatiu de la "segona generació" de mexicans a Estats Units, de nordafricans a França i de turcs a Alemanya. Distingeix entre límits clars i borrosos. Quan els límits entre la societat i cultura majoritària i la població immigrada són clars, els infants resten fora, quan són borrosos, les vies d'integració social són més grans. Els límits estan determinats per la religió, la llengua i la "raça".

Dels estudis britànics, els eixos temàtics dels autors revisats fan referència a l'estudi de la història i la migració del Carib a través de l'observació de famílies Caribenyes (Chamberlain, 1994), on suggereix una connexió entre identitat, família, èxit professional i propòsits; i al viure entre identitats (Thompson, 1994) que li permet explorar la identitat múltiple concebuda com una realitat circular en canvi ràpid. Per altra part, Song (2003) fa una anàlisi comparativa dels estudis sobre identitat cultural i ètnica realitzats a Estats Units i Gran

---

³ Assenyala que els estudis de Clark, entre els anys 1930 i 40 (anterior a E. Erikson) ja analitzaven la identitat dels infants dels grups minoritaris, principalment els negres. En consonància amb l'època, indicaven que els infants negres s'autoidentificaven amb èxit però preferien una pell blanca i feien una negació de la negritut (tesi de "l'auto-odi negre") (Merenstein, 2001: 99). Aquestes tesis es van aplicar a la població adulta, a la que se li adjudicava una identitat cultural original molt pobra, reforçada pels estereotips racials existents a EEUU.

Bretanya. Explora les vies d'elecció de la identitat ètnica en les dues societats, en un context de desigualtats i de complexitat social i política. Examina les relacions que estableixen les minories amb la societat majoritària, les seves opcions ètniques i les relacions entre els grups. Analitza com els grups minoritaris i els individus afirmen i negocien la identitat que escullen i les limitacions estructurals de la seva elecció. Song argumenta, entre altres propostes, que els grups ètnics minoritaris han de treballar per reafirmar les seves identitats ètniques, tenint en compte que estan limitades pels discursos, representacions i imatges atribuïts pel grup majoritari. Entén que la identitat individual, malgrat els estereotips i representacions dominants, es constitueix a través de les interaccions amb els coètnics i amb la resta de grups ètnics i culturals, i que són diverses les formes en què les relacions amb els coètnics contribueixen a configurar la identitat.

Pel que fa a Alemanya, l'estudi de Portera (2000) amb fills d'immigrants italians identifica factors negatius i positius que juguen un paper decisiu en la construcció de la personalitat en contextos multiculturals. Manté la hipòtesi que la multiculturalitat pot provocar trastorn psíquic i social, però que també és font d'enriquiment personal i col·lectiu. Nauck (2001) fa una anàlisi empírica sobre el rol del procés de transmissió intergeneracional i la incorporació a la societat dels adolescents de la segona generació. Considera que la transmissió intergeneracional és el mecanisme determinant per la formació dels contactes socials intra i interètnics dels adolescents i per l'estructuració de la seva identificació social. Nauck observa a cinc grups de famílies immigrades: gregues, italianes i turques, com immigrants laborals a Alemanya. També a alemanys repatriats de Rússia i jueus russos migrats a Israel. Bruess (2003) fa una anàlisi del conflicte entre joves autòctons i turcs. Estudia les actituds antisocials i agressives entre ells, els prejudicis interètnics i les actituds agressives entre un grup d'adolescents alemanys, un grup d'assentats i un grup de recent immigrants. Els resultats demostren que les accions antisocials agressives són més l'excepció que la regla.

Per acabar he fet un recull i revisió de la literatura produïda a Espanya en relació als fills i filles de famílies immigrades. Els autors/es revisats són Massot (2003), Siguan (2003), Casas (2003), Besalú i Climent (2004), Torrabadella i Tejero (2005), Aparicio i Tornos (2006), Feixa (2006), Delpino (2007), Ponferrada (2007), Pàmies (2008), Domínguez i Daza (2008) i Portes i Aparicio (2009). Els eixos temàtics analitzats són: *Propostes conceptuals, Experiències migratòries familiars, Identitats, Relacions familiars i de gènere, interètniques i socials, Escolarització, Inserció laboral i Discriminació i integració social*. Les principals aportacions d'aquests autors són les següents: reformular conceptes i categories, principalment el concepte "segona generació d'immigrants"; presentar el context de multiculturalitat com sinònim de riquesa i capital cultural; donar veu als actors socials; incloure en estudis de joves als d'origen immigrant, de manera transversal; fer públiques les diferències existents entre l'imaginari col·lectiu i la realitat d'èxit o fracàs escolar de molts infants i adolescents; reconèixer la capacitat d'agència dels joves en context migratori i, també, de resistència i superació; identificar les mancances de l'escola i dels professionals per desenvolupar un model pluricultural; contextualitzar als infants i joves en entorns de discriminació i vulnerabilitat; prioritzar l'anàlisi de la inserció

laboral dels joves reagrupats; i, finalment, començar a estudiar la identitat dels joves de famílies immigrades en context multicultural.

Revisades aquestes aportacions, podem afirmar que l'estudi de la identitat és important per a la Sociologia, la Psicologia social, la Psicoanàlisi i evidentment per a l'Antropologia, sobre tot quan ens referim a la identitat cultural o ètnica. La majoria de treballs fets des de les ciències socials indiquen que la persona construeix la seva identitat amb finalitats concretes, encaminades totes elles a la consecució de la inclusió i acceptació en el grup. En les societats multiculturals les identitats esdevenen múltiples i variables, i els processos identitaris són molt més complexes. Es constata que la construcció de la identitat no és lineal, sinó que segueix un procés on adquireix un paper primordial la identitat que els "altres" (en aquest cas, hem de considerar tant als membres del propi col·lectiu com als membres de la cultura majoritària) atribueixen, i la identitat social que la mateixa persona vol tenir. Les persones fem trajectòries canviants, influenciades pels membres de la societat, per la posició en l'estructura social i cultural i per les ràpides transformacions que afecten la societat del s. XXI. La identitat està estretament vinculada al sentiment de pertinença. Ambdós tenen dues cares i lectures. Una d'inclusió al grup i l'altra d'exclusió. La dicotomia entre "nosaltres" i els "altres" es manifesta clarament en aquest context. En aquest sentit, els fills i filles de famílies immigrades són excessivament adscrits a l'origen ètnic, a la religió i cultura familiar, i s'obvia que els processos d'enculturació, socialització i aculturació en destí transformen identitats i pertinences. Les identitats individuals i col·lectives són plurals i diverses, canviants i ambivalents tal com afirma Bauman (2005: 50), *"En un context vital de modernitat líquida, les identitats són potser les encarnacions més esteses, més agudes, més profundament sentides i torbadores de l'ambivalència"*. Classificar singularment a les persones segons la religió, origen ètnic o cultura és erroni i perillós. Erroni perquè amaga les moltes filiacions que cada ésser humà té i perillós perquè com diu Sen (2007: 16), una classificació singular pot convertir el món en potencialment inflamable.

La identitat que desenvolupen els fills de les persones migrades està determinada per la complexitat social i per les dificultats de construir una identitat en un context social i cultural on el seu grup d'origen es troba en minoria. Evidentment, a les condicions de dificultat amb les que aquests joves s'enfronten, i que els poden portar al negativisme social, s'afegeixen els problemes que com a joves viuen. Phinney (1993, a Labrador Fernández, 2001: 78) ha desenvolupat el tema de les identitats múltiples en relació als grups ètnics i destaca aquesta identitat múltiple en els joves, com un dels fets més rellevants de l'època actual. La construcció identitària que han de realitzar els joves sorgits de la migració necessita d'una negociació constant per poder, finalment, assolir una identitat integrada globalment, en tots els seus elements. Eriksen (1993) assenyalava que en la majoria d'estudis sobre processos d'identitat de "segones i terceres generacions" són comuns els següents aspectes: una clara *aculturació en valors, mobilitat situacional de la identitat, tensió entre joves i pares, i límits preventius d'una plena assimilació* (1993: 138).

Podem dir que els estudis teòrics i empírics sobre la identitat, procedents de l'Antropologia social i cultural, s'enriqueixen amb aportacions de la Psicologia social, com les que l'estudien en relació als processos socials, les relacions interpersonals, les categoritzacions socials i la crisi identitària dels joves en context migratori; també des de la Psicologia, quan analitza la influència cultural abans del naixement i en relació a la personalitat; o des de la Sociologia, quan replanteja els processos de construcció de la identitat des del concepte de societat en xarxa.

En aquest escenari de construcció dinàmica, canviant i múltiple de la identitat és on cal situar el concepte **d'etnogènesi** que recull la proposta de canvi o alternativa a la cultura hegemònica-dominant i l'afirmació com grup diferenciat en un context de dificultat econòmica, social i cultural. S'ha d'entendre com un procés de construcció de la identitat de grup i de revitalització o persistència dels trets culturals característics d'un grup social sotmès a un procés de canvi ràpid i radical. D'un sistema nou que neix de la mixtura de grups diferents. Podria ser el cas dels fills i filles dels immigrants extracomunitaris especialment vulnerables per raons d'origen ètnic i classe social. Diversos estudis sobre identitat refereixen la capacitat que tenen aquests joves per "crear" noves cultures. Aquesta (re)creació s'ha d'enquadrar en el concepte d'etnogènesi. Entenc **l'etnogènesi** com el procés de construcció de noves identitats ètniques en el marc d'un context cultural múltiple i canviant. En les societats urbanes i complexes l'etnogènesi seria el resultat de l'amalgama de diferents universos simbòlics, constituïts a través de xarxes relacionals i en un context social, econòmic i polític donat. Pujadas (1993: 86) defineix l'etnogènesi com *"la revitalitzación o persistencia de los rasgos culturales caracterizadores de un grupo social sometido a un proceso de cambio radical y rápido"*. També s'aplicaria a un sistema ètnic nou que sorgeix de l'amalgama amb altres grups. Per Eriksen (1993: 85) la qüestió clau de l'etnogènesi és com es construeixen les identifications ètniques i quin objectiu persegueixen.

La capacitat d'idear "estratègies identitàries de supervivència" (maximització d'avantatges, segons Camillieri, 1990) sembla innata, però no podem obviar que diversos estudis evidencien que com més problemàtica sigui l'adaptació i integració, més probabilitats tenen que la seva identitat entri en crisi, i es tanquin entre ells i en els referents ètnics i culturals d'origen. Si com dèiem al definir el concepte d'identitat, aquesta fa referència a com ens identifiquem cadascú de nosaltres i a com els altres ens identifiquen, Naïr (1998) destaca com a punt fonamental de la identitat *la dialèctica del reconeixement*. En referència als fills dels immigrants magrebins a França, Naïr posa de relleu que no solament és rellevant la relació que poden establir amb la societat francesa, sinó que juga un paper decisiu el lloc que la societat està disposada a donar a aquests joves⁴. També Pujadas (1993)⁵ destaca el paper que juguen les relacions socials en la

---

⁴ Per S. Naïr (1998), els fills dels immigrants econòmics a França, tant si han nascut en destí o bé han arribat abans de l'adolescència, en cap cas poden ser categoritzats com immigrants. Per deixar clara aquesta afirmació considera que és fonamental conceptualitzar de manera correcta què entenem per identitat. Naïr entén la identitat com *"la formación psíquica individual que se va constituyendo, se va elaborando a través de una serie compleja de mecanismos conscientes e inconscientes, afectivos y sociales, difícilmente formalizables"* (Naïr, 1998: 260).

definició de la identitat. Eriksen (1993: 85) considera fonamental estudiar les circumstàncies econòmiques i polítiques per entendre el procés d'etnogènesi, i també les reaccions a les experiències viscudes.

Així la identitat, en context de multiculturalitat, es va reelaborant per aconseguir la inclusió en la nova societat. Aquest procés comporta crisis importants, d'on se'n deriven estratègies per fer front a cada nova situació i dificultat. Des d'estratègies per evitar el conflicte, fins estratègies per aconseguir el reconeixement social. En aquesta línia i com que una necessitat de supervivència és afrontar les crisis que patim al llarg del cicle vital, entenc que molts fills i filles de famílies amb procés migratori són capaços d'elaborar una **identitat flexible** (nodrida d'elements culturals mixtes –origen i destí-) que els permet créixer com persones i afrontar de manera més eficaç les situacions de conflicte ètnic, cultural i social. Molts científics socials identifiquen en cada cultura un *nucli dur*⁶ constituït d'elements molt forts, poc modificable per les influències externes en els processos d'aculturació i uns *elements perifèrics* més proclius al canvi cultural. Khellil (1997) entén que les persones ens adherim a un sistema de valors⁷ i que alguns d'aquests valors són essencials, constituint el nucli dur del sistema cultural i social. Considero que a manera de resistència i de legitimar la seva pertinença a la societat receptora, aquests joves desenvolupen una **flexibilitat identitària** que els permet adaptar-se al context i condicions de cada moment. És en aquest doble marc referencial, aquesta transculturalitat, que els fills de persones immigrades construeixen la seva identitat cultural. *“Las formas culturales que surgen en los espacios intermedios a veces no solamente son originales, porque ni pertenecen totalmente al centro ni totalmente a la periferia, sino que al estar a medio camino, en cierta forma resultan más accesibles desde los dos extremos”* (Hannerz, 1996: 275).

D'aquesta anàlisi teòrica sorgeixen *interrogants*, tots ells relacionats amb aquests nous actors socials i amb els escenaris que es redefeixen en les societats multiculturals. En la meua recerca m'interessa conèixer:

---

⁵ *“En la construcción de la identidad individual el factor más dinámico y activo surge de la interacciones cotidianas, que generan la internalización de los sistemas de actitudes y comportamientos. Esta dimensión experiencial directa, conjugada con los valores y las representaciones explícitas inculcadas a través de la socialización primaria, generan un proceso constante de elaboración categorizadora práctica que, en definitiva, definen tanto la posición del individuo en/frente a la sociedad como contribuyen a la construcción de la propia identidad. La identidad, definida así, constituye un concepto operativo y dinámico, en situación de permanente feed-back, que es la síntesis del procesamiento constante de los inputs de la experiencia diaria, sometidos a la criba selectiva de los propios valores “centrales” que hacen del individuo un ser integrado en unas coordenadas societarias específicas”* (Pujadas, 1993: 55).

⁶ Els termes nucli dur i perifèria cultural són analitzats per D. Schnapper (1988) en el seu treball sobre l'aculturació dels treballadors immigrants a França, en l'actual context de modernitat.

⁷ **Alguns valors són considerats com mínimament exigibles a qualsevol grup social, des del punt de vista de la societat occidental que té com a principis universals la declaració dels Drets Humans. La no coincidència amb els valors afavoreix la subordinació ideològica dels grups ètnics minoritaris (1997: 34-35).**

- Quina identificació fan els joves sorgits de la migració i amb qui s'identifiquen.
- Quina identitat els hi confereix la societat, com s'ubiquen ells i com ubiquen als altres.
- Quin és el seu referent cultural⁸.
- Quines són les influències culturals familiars i quines les de la societat receptora.
- Si hem de parlar d'adaptació o de xoc cultural i de quines diferències i/o similituds es donen en l'adaptació al context multicultural, entre nois i noies.
- Si els fills de les persones immigrades es veuen "obligats a escollir" entre una doble filiació, la de la seva societat d'origen i de la societat d'adopció, i quines negociacions i reinencions han d'elaborar per reafirmar-se com persones en una societat que no ha desenvolupat el principi d'igualtat ni la inclusió de la pluralitat.

El model cultural familiar és el model de referència en el seu procés d'enculturació, però la societat majoritària, i el seu model cultural, actua com un fort grup d'influència. En aquest sentit, sembla que viure una realitat multicultural pot permetre a la persona desenvolupar unes capacitats i habilitats especials per assolir una adaptació més consistent en la societat. Aquests i altres punts són elements destacats en la recerca sobre processos identitaris dels joves sorgits de la migració i plantegen alguns dels temes que considero essencials investigar per poder donar respostes a les noves dinàmiques socio-culturals.

Les aportacions teòriques revisades, juntament amb els conceptes d'etnogènesi i flexibilitat identitària, m'han permès formular les **hipòtesis** que han guiat la recerca empírica. La finalitat d'establir hipòtesis no és buscar verificacions o refutacions sinó disposar d'una guia inicial que em permetés ajustar i concretar el guió de la informació que es volia obtenir dels joves biografiats. Les hipòtesis relacionades amb els resultats que es presenten en aquest article es concreten en: (1) És possible reconèixer processos identitaris diferenciats a partir de les experiències i trajectòries migratòries familiars dels individus. (2) Els fills/es de persones immigrades procedents d'altres contextos culturals tenen tendència a construir una identitat cultural flexible (complexa, múltiple...) en la que s'articulen elements de la cultura d'origen i d'acollida, que els poden portar a una no identificació plena amb cap d'elles o bé a tenir unes habilitats i capacitats específiques per adaptar-se i acomodar-se a la cultura dels pares i a la cultura majoritària, segons les necessitats i context. (3) El procés d'aculturació dels fills/es de persones immigrades procedents d'altres contextos culturals genera una construcció conflictiva de la identitat, que en alguns casos condueix a una etnogènesi.

---

⁸ Diferents autors assenyalen en els seus estudis la importància dels referents cultural, ètnic i grupal. Per Lévi-Strauss: *"Todo miembro de una cultura es tan estrechamente solidario con ella como este viajero inicial lo es con su tren, puesto que desde el nacimiento, el medio ambiente hace penetrar en nosotros de muchos modos conscientes e inconscientes, un complejo sistema de referencia consistente en juicios de valor, motivaciones y puntos de interés. Nos movemos literalmente con este sistema de referencia y las realidades culturales del exterior no son observables más que a través de las deformaciones que el sistema le impone"* (Lévi-Strauss, 96: 69).

L'**objectiu** principal de la recerca que es presenta en aquest article és reconstruir els processos identitaris que elaboren els fills i filles de persones immigrades procedents de contextos socio-culturals diversos, a la ciutat de Barcelona. Els **objectius específics** han permès orientar de manera més detallada la recerca i emmarquen la majoria dels interrogants de la investigació. Són els següents: (1) Identificar els contextos familiars en què es produeix la construcció de la identitat. (2) Analitzar si s'estan produint fenòmens d'etnogènesi en alguns grups de joves, en relació al conflicte intergeneracional i interètnic. (3) Explorar la incidència del rol de gènere en els processos de construcció identitària en noies i nois.

2.- METODOLOGIA I DISSENY DE LA RECERCA:

Es planteja una recerca sobre els i les joves sorgits de la immigració extracomunitària a Catalunya per descriure, conceptualitzar i explicar els processos de construcció identitària que es posen en marxa i les interaccions que es produeixen amb el context familiar, social, polític, econòmic i cultural en què viuen. Per altra part, també busco indagar en les seves expectatives, valors, experiències i vivències per entendre quina relació s'estableix entre la persona i el context. Aquesta recerca és de tipus **qualitatiu** i la metodologia es fonamenta en els **relats biogràfics**. La **unitat d'anàlisi** de la recerca és el *procés de construcció de la identitat* dels fills i filles de persones immigrades extracomunitàries a la ciutat de Barcelona. L'**univers d'estudi** són els joves, *fills i filles de persones immigrades extracomunitàries a la ciutat de Barcelona*. Es tracta d'una mostra estratègica, no probabilística. Els criteris d'inclusió que s'han utilitzat són:

- Residir a la ciutat de Barcelona.
- Origen extracomunitari de pare i mare.
- Mínim temps de residència a Barcelona i/o Catalunya de 5 anys.
- Edat entre 17 i 30 anys
- Indicadors socioeconòmics diferenciats
- Diversitat ètnica o procedència regional diversa per cada origen nacional.

La mostra està formada per 17 noies i 14 nois. Per orígens tenim 16 joves d'origen marroquí, 1 cubà/angoleny, 5 peruà, 2 pakistanès, 4 equatorià, 1 filipí, 1 xilè i 1 colombià; 6 dels joves són nascuts a Barcelona i 25 en origen; en quant al temps de residència n'hi ha 7 de 5 a 9 anys, 9 de 10 a 14 anys i 15 amb més de 15 anys de residència a Barcelona. Tenim 8 joves d'edats compreses entre 17 i 20 anys, 16 de 21 a 25 anys i 7 de 26 a 30 anys. Pel que fa a la situació jurídica, 17 disposen de la nacionalitat espanyola, 2 tenen permís de residència sense treball, 8 han sol·licitat la nacionalitat i 4 tenen permís sense nacionalitat sol·licitada. En quant als estudis, 9 joves cursen o han cursat estudis universitaris, 5 F. P. Grau superior, 7 F. P. Grau mitjà, 2 Secundària, 6 Batxillerat / COU i 2 no han completat els estudis de secundària.

El treball de camp s'ha realitzat amb els joves seleccionats durant un any i mig. La **informació** s'ha obtingut a través d'entrevistes en profunditat, semiestructurades i obertes, que han permès als joves descriure les seves experiències vitals.

Evidentment, com qualsevol altra recerca, aquesta presenta **limitacions i dificultats** que poden ser línies d'investigació posterior. Les limitacions van apareixent a mesura que es desenvolupa l'estudi i, tot i que també ajuden a introduir millores metodològiques, deixen en evidència qüestions que han estat difícils de resoldre. Un exemple important és que no es poden recollir totes les experiències vitals de cadascun del nois i noies. Es tracta de relats que focalitzen allò que recorden amb més claredat o que ha estat més important en les seves vides, sense ser un detall exhaustiu d'aquestes. Una altra limitació, pel propi plantejament de la recerca, ha estat no tenir la vivència familiar del procés migratori explicada per tots els membres de la família. Finalment, fer la recerca en un moment concret de les vides dels nois i noies, sense realitzar seguiment longitudinal, no permet conèixer els canvis que operen en aquest jovent en el transcurs del temps. També cal destacar que la interpretació de l'etnògrafa-antropòloga pot estar esbiaixada pels propis estereotips i prejudicis, tot i fer la descripció i interpretació a partir dels relats biogràfics explicats pels propis actors.

3.- RESULTATS: CONSTRUINT IDENTITATS FLEXIBLES

3.1.- "Sóc més oberta. Dic el que penso i penso diferent":

La primera hipòtesi fa referència a què **és possible reconèixer processos identitaris diferenciats a partir de les experiències i trajectòries migratòries familiars dels individus**. En general, el relat dels joves corrobora la hipòtesi plantejada. Des de la situació actual i amb la perspectiva que ofereix la trajectòria familiar des que van iniciar el procés migratori, a través dels seus discursos, els nois i noies biografiats expliquen la seva anàlisi personal de les vivències i realitats. Podem veure la influència que exerceix la diferència d'edat en pares i fills a l'hora de traçar camins paral·lels però diferenciats. Dues generacions amb realitats en contrast i expectatives de futur compartides però discordants. Els nois i noies nascuts en destí presenten una clara identificació amb la societat receptora, tot i no renunciar al lligam afectiu amb el llegat dels pares. Els que han fet reagrupament familiar segueixen la mateixa pauta d'identificació amb destí, però el lligam amb la terra on han nascut i amb la memòria familiar és més fort. A migracions més recents, s'evidencia una major confrontació amb una realitat nova, no sempre fàcil, i també, major afectivitat i expectatives de futur relacionades amb la possibilitat d'un retorn que encara està en interrogant.

Són molts els factors que intervenen en els processos identitaris en context migratori. Pares i fills segueixen pautes diferenciades; per raó d'edat de manera fonamental, però també en

funció del bagatge cultural previ, la immersió en les xarxes socials de destí i relacions amb els grups d'iguals, la pròpia personalitat i les experiències viscudes. A mesura que els fills/es creixen, les diferències amb els pares es fan més evidents, principalment pels hàbits, comportaments i valors que imposa el factor generacional. El procés d'aculturació dels pares i d'enculturació dels fills i filles pren models distints per factors culturals, ètnics i socials. A través d'algunes de les frases més significatives es constata que en pares i mares perdura una forta identitat d'origen, amb perceptibles canvis en quan a valors i principis, fruit del coneixement, acceptació i adaptació a la societat receptora. En canvi, en els fills i filles el procés de socialització i enculturació en destí, durant la infància, adolescència i joventut, esdevé determinant en la identitat que van construint. *"Em veig diferent dels meus pares perquè tinc més temps i possibilitats de fer altres coses que els meus pares no han fet. Per exemple, tot això que estem parlant ara, els meus pares no s'ho plantegen"* diu Omar. Cal tenir en compte que els processos identitaris de pares i fills són diferenciats en la mesura que cap dels nois i noies entrevistats van prendre la decisió de migrar per si mateixos sinó que es van veure "forçats" a fer una trajectòria de migració. Els pares han iniciat la migració en edat adulta i la decisió ha estat pròpia. Els fills i filles s'han "trobat" amb la migració de manera involuntària però a una edat en què la capacitat d'adaptació és molt gran.

Evidentment, la diferència generacional juga un paper important en les construccions identitàries, entrant en contradicció allò que els pares transmeten i allò que els fills reproduïen i s'apropien. Els joves es senten diferents als seus progenitors en la majoria d'elements que configuren l'àmbit públic, establint un lligam més anàleg en l'àmbit familiar i privat. Alguns joves refereixen les diferències amb els pares en els nivells d'instrucció que uns i altres tenen, en les oportunitats que aquesta formació els hi depara i en les expectatives de vida. *"En la formació, ells tenen una formació bàsica i jo tinc una titulació universitària, el nivell de coneixements, l'entorn"* refereix Youssef com a factor diferencial. Es constata que els joves estan immersos en una xarxa de relacions socials que determinen una part important de la seva identitat, tant pel que fa al constructe social i cultural, com al constructe individual. Les categories socials afecten directament les dimensions de la persona. S'observa que els conflictes generacionals entre els nois i noies entrevistats i els seus pares es produeixen majoritàriament a causa dels elements propis de les cultures juvenils: horaris i sortir per les nits, vestimenta... En alguns casos sí que es fa palesa la confrontació entre cultura d'origen i cultura majoritària: manera de pensar, relacions de gènere, expectatives de futur, posicionament davant la vida... No obstant, cal destacar que aquesta diversitat la viuen i interpreten en clau de riquesa, sense problematitzar-la, i que les tensions i conflictes són reconduïts. Som davant una generació de joves que creix mirant endavant sense trencar amb el llegat familiar. *"Jo dic que em sento cubano-catalana, és la cultura que m'ha donat la meva mare i amb la gent que m'he rodejat sempre"* explica Maria. Són més oberts que els pares, pensen diferent i s'atreveixen a dir el que pensen sense que això suposi trencament amb els vincles familiars. Per altra part, cal tenir en compte les implicacions que l'adscripció ètnica assignada comporta des del punt de vista dels etiquetatges i categoritzacions socials, als nois i noies que pel nom, color de la pell, origen i classe social són identificats com "segones generacions" d'immigrants. Malgrat aquestes dificultats, no es repleguen en el seu origen o

grup, sinó que es mostren oberts i adaptables per superar moments i circumstàncies de dificultat.

3.2.- “Sempre dic que sóc fill del Marroc, adoptat per Espanya i amb sentiment català. Això és el que em defineix”:

Les reflexions dels joves entrevistats, fetes des de la perspectiva que dona cada trajectòria vital, responen a la hipòtesi de què ***els fills de persones immigrades procedents d'altres contextos culturals tenen tendència a construir una identitat cultural flexible (complexa, múltiple...) en la que s'articulen elements de la cultura d'origen i d'acollida, que el poden portar a una no identificació plena amb cap d'elles o bé a tenir unes habilitats i capacitats específiques per adaptar-se i acomodar-se a la cultura dels pares i a la cultura majoritària, segons les necessitats i context.*** Cada noi i noia es mostra amb la seva individualitat però mantenint unes característiques que hem d'entendre com comunes. Efectivament constatem que es tracta de nois i noies amb identitats flexibles i múltiples, complexes com ha de ser en una societat que ho és creixentment, i que es construeixen des de la mixtura present en la societat contemporània i des de la positivitats. “*Jo he fet un procés. He nascut al meu país d'origen i després he estat adoptat per aquesta societat. Tinc un sentiment per aquesta societat també. És on visc i on viuré els propers anys. Me l'he fet meva*” diu Omar, que no estableix diferenciacions entre uns i altres i sempre s'identifica com a igual amb tothom. No té en compte l'origen. Aquests joves no reneguen ni de l'origen ni de la nova pertinença. Hi ha diferents graus de pertinença a la societat i cultura on van nàixer els pares, o ells mateixos, i a la societat on s'han socialitzat i enculturat, però sempre des d'un lligam afectiu i proper. Per exemple Said, amb procés migratori definit per un trànsit i adaptació ràpid, diu que “*Sóc musulmà però més català. Més musulmà que pakistanès. Pakistanès molt poc. No espanyol, català. 70% català i 30% musulmà*”.

Com s'ha verificat en diferents estudis, i he pogut comprovar, el temps en què es realitza el procés migratori és un factor rellevant. Així trobem que els nois i noies arribats durant l'adolescència viuen aquest moment de la seva trajectòria vital de manera conflictiva i problemàtica, en relació als canvis, trencaments i pèrdues. No obstant, també és cert que les capacitats d'acomodació i adaptació són destacables i es posen en marxa de forma prou ràpida. Penso que no podem problematitzar en excés l'adaptació al nou entorn, en tot cas les dificultats les hem de contextualitzar en els primers temps, quan inicien la xarxa de relacions socials en el barri i escola i, en alguns casos, experimenten “ser diferents”, fet que agreuja les dificultats d'acomodació, encara que tots els nois i noies biografiats que han fet reagrupament familiar destaquen precisament per haver posat en marxa estratègies i recursos d'adhesió ràpids. Ja des del principi del procés migratori la cerca de l'acceptació és una prioritat.

La identificació cultural del joves està influïda pel context familiar, les relacions socials amb els iguals, les pautes i patrons de la cultura d'origen i de destí, per les imatges socials construïdes del grup d'origen, per les oportunitats i per les trajectòries d'èxit o fracàs escolar i/o professional. *"Es que estoy aquí, que vivo aquí y que pasaré el resto de mi vida aquí. Al principio me sentía más marroquí pero después ya pasas a la vida de aquí"* diu Hassan, que refereix un vincle molt fort amb el Marroc. Fatiha és un exemple de com la cultura d'origen i les arrels familiars poden tenir una gran incidència en els descendents, però articulades amb la societat on ha crescut i enculturat. Es considera primer marroquina i catalana després, no espanyola. Creu que la seva cultura i grup ètnic és marroquí, un setanta per cent marroquí i un trenta per cent catalana. Podríem dir que és un exemple de resistència davant el sentiment que l'origen està desvaloritzat i desprestigiat. S'identifica plenament amb les persones marroquines. *"Per mi són iguals totalment. L'idioma molt important, la mentalitat i amb la humanitat"*. El seu sentiment identitari no canvia, *"sóc catalana i marroquina"*.

Les circumstàncies viscudes pels nois i noies entrevistats són canviants i de tota mena, i tant les positives com les negatives poden tenir efecte en la persona i la seva identitat. De manera circumstancial i contextual, la identitat es va modificant a mesura que s'elaboren estratègies d'adaptació. *"Yo antes era una persona muy machista. Ahora no es que no lo sea, pero soy más tolerante, creo que aún tengo que corregirlo. Allá muchas mujeres sufren y no estoy de acuerdo"*, diu Juan Pablo, que va fer migració en l'edat adolescent i que, tot i identificar-se com llatí, considera necessari que la persona nouvinguda s'adapti i integri. Els joves cerquen ser acceptats per la societat i assegurar una identitat positiva, allunyada d'estereotips, prejudicis i estigmes. Busquen refermar la seva singularitat i diferenciació. En aquesta necessitat de reafirmació s'inscriu l'adopció d'estratègies identitàries i de nous patrons de comportament. La permanència del lligam afectiu amb origen està demostrada en tots i cadascun dels joves, i les qualitats de plasticitat per adoptar la cultura de destí queden reflectides en les seves descripcions.

Els relats dels joves són contundents i persistents. La identificació amb l'origen familiar és un aspecte fonamental del procés d'enculturació, de manera que les categories que podem incloure en el nucli dur de la cultura d'origen es mantenen i perduren en les diferents etapes de maduració personal. També, i paral·lelament, la societat receptora exerceix un influx constant, per mitjà de les normes, valors i pautes de relació. Un feed-back permanent d'influències i relacions múltiples que van configurant la identitat dels nois i noies. Sovint la recepció i vivència d'aquestes múltiples visions i pautes pot suscitar contradiccions en el pensament, actes, comportaments i actituds de qualsevol persona. Una barreja de fets i situacions que desperten sentiments oposats a l'hora d'actuar i pensar. Després d'anys de residir a Barcelona, Aziz va viure amb alegria el viatge al Pakistan. Durant aquells dies es va sentir més pakistanès. Malgrat aquest sentiment conjuntural, diu que cap als 15 anys va començar a experimentar un canvi important en la seva identitat, *"em vaig començar a sentir més català i una mica menys pakistanès..."*. *"Sóc més pakistanès en la relació familiar i sóc més català en les relacions, pel fet de viure aquí, els amics, la societat... La manera de viure d'aquí... Em costaria adaptar-me a la manera de viure del Pakistan, són més tancats..."*. Rajae es mostra

amb una identitat *“oberta totalment”*. Durant la infància no es sent de cap lloc perquè ningú li ha preguntat. A mesura que es fa gran, i troba que tothom vol classificar, es rebel·la, *“dius, no, no m’he classificat mai, no em classificaré ara”*. Com altres joves prefereix ser ciutadana del món. La frase que dona resposta a la hipòtesi, *“Sempre dic que sóc fill del Marroc, adoptat per Espanya i amb sentiment català. Això és el que em defineix”*, és ben significativa de les competències interculturals d’aquests joves i de la capacitat d’adaptació a contextos canviats.

3.3.- “Prefereixo que m’acceptin i em vegin com vulguin però que m’acceptin”:

Atenent als relats d’aquests nois i noies, hem de parlar d’etnogènesi en el sentit de construcció d’una identitat cultural més complexa, mestissa i oberta. Podem afirmar, doncs, que la hipòtesi ***el procés d’aculturació dels fills de persones immigrades procedents d’altres contextos culturals genera una construcció conflictiva de la identitat, que en alguns casos condueix a una etnogènesi*** no es corrobora en el sentit d’una cultura totalment nova i diferent. Els relats biogràfics mostren la dualitat i l’encreuament cultural en què creixen nois i noies. Viure amb referents culturals diferents i múltiples enriqueix les cosmovisions d’aquests joves i les seves vinculacions. La identitat es va perfilant a través de la confluència, el consens i l’articulació dels patrons culturals. El referent cultural doble no suposa, en cap cas crisi personal greu ni insuficiència o pobresa cultural, sinó enriquiment i major comprensió i coneixement d’ambdues cultures. Són pocs els joves que expressen sentir-se diferents de la cultura dels pares i de la cultura de la societat on viuen. *“Tinc de la cultura del Marroc i de la cultura d’aquí. No diferent”*, diu Madiha. Majoritàriament s’identifiquen amb les dues, mostrant lleialtat als dos referents. En tot cas, la identitat nova que tenen és de creixement i de suma de les altres dues. En aquest sentit, Lilian ens diu que té una amalgama cultural resultat de l’annexió: *“d’una mica d’allà i d’aquí, però sobre tot d’aquí perquè és el que he viscut... i conec. La meua cultura és més d’aquí”*. No es constata que els joves biografiats es manifestin disconformes amb les cultures de referència i pertinença. La majoria mostren una voluntat de comprensió i respecte per ambdues, malgrat que en casos concrets són crítics amb les realitats socials. *“Hi ha coses que no m’agraden de Pakistan i algunes d’aquí a vegades tampoc”*, diu Said. És una evidència el fet que desenvolupen un esperit molt més crític que els seus progenitors, amb capacitat de ser objectius i censors del que observen i coneixen, que els permet fer una anàlisi i tenir una comprensió diferent d’unes realitats i contextos complexos en origen i en destí.

Cap dels nois i noies refereix patir una situació de crisi en el sentit de dificultat, conflictivitat personal o moments crítics. És una situació de creixement i desenvolupament personal. La identitat es va perfilant a través de la confluència, el consens i l’articulació dels patrons culturals. El context de migració i la vivència de les dues cultures afavoreix capacitats per construir identitats més obertes a la diversitat d’opcions, sense imposició de límits ni demarcacions. *“Quan estic amb catalans defenso als marroquins i quan estic amb marroquins defenso als catalans”*, diu Omar. No es pot parlar de canvi identitari en un moment determinat sinó d’un procés de transformació progressiva que es va operant en els joves a través del

procés d'enculturació i socialització. Aquests joves amb referents culturals i identifications diverses, volen per sobre de tot ser acceptats i vistos com unes persones més de la societat i, en alguns casos, passar despercebuts. S'evidencia una situació de trànsit, d'una cerca activa per trobar un "lloc" i un reconeixement que no sempre és a l'abast. Són una generació enfortida per les múltiples experiències de negociació i conciliació entre l'àmbit públic i el privat. Pel model de fortlesa que han rebut de la migració familiar i per l'aprenentatge de resistència que caracteritza la infància i adolescència en trànsit d'origen a destí. Esdevenir adults/es entre dues cultures és sinònim d'enriquiment i d'obertura pels joves amb els que he treballat, malgrat sigui negociant i sortejant entrebancs i contrarietats. És el cas de Nadia, que tot i manifestar-se culturalment més marroquina, es sent entre dues cultures i creu que de les dues en surt un combinat nou. Rep el que li donen els pares i el que li dóna la societat on viu. Això li fa una identitat nova, que ella valora com un agregat de les dues cultures.

Els discursos mostren que la majoria dels joves creixen amb el sentiment d'estar amb o entre dues cultures i entre dos "llocs", que no sempre entenen ni viuen com totalment diferents. *"Entre les cultures no crec que hi hagi tantes diferències. Als meus pares els ha influït més el fet de no haver estudiat que ser marroquins"*, diu Rajae. No pensen que les diferències culturals entre origen i destí siguin grans, infranquejables, ni inconmensurables, tot el contrari, es viuen com un llegat que els dota de major riquesa i capacitat de tria. Alguns fan un pas endavant en aquesta apreciació i deixen clar que no viuen entre dues cultures sinó amb dues cultures, com l'Omar, fet que ratifica que les fronteres i límits culturals no són delimitats ni estàtics, sinó flexibles i porosos. La relació familiar i l'àmbit domèstic recrea l'origen, mentre que les interconnexions i relacions socials situen als nois i noies en la societat de destí. L'amalgama cultural és viscuda positivament, tot i les sensacions contradictòries que en alguns joves provoca, com és el cas de Paulina que ha fet una migració en edat més tardana (19 anys) i ha tingut dificultats inicials d'adaptació, *"Hemos tenido la sensación de estar entre dos mundos diferentes. El estilo de vida de allá es muy diferente del de aquí. Aquí llevas un estrés con el trabajo y todo. Allá trabajas igual pero no..."*. Salma recorda que va viure molt malament l'arribada a Barcelona. Va trobar a faltar tot, la família, els amics, el barri... *"Jo ho vaig viure molt malament. Vaig estar dos mesos tancada a casa. Arribes a un país, a una ciutat... Tot em va xocar. No tenia amics, tots van quedar allà... Volia tornar!! No sabia dir ni hola..."*. Ara que Salma es sent adaptada al ritme i formes de vida, creu que aquí viuen millor. Malgrat alguns casos com els d'aquestes noies, la majoria dels joves no té ni ha tingut greus dificultats d'adaptació.

Per Omar la imatge construïda sobre la immigració juga un paper preponderant en les dinàmiques identitàries. Creu que és importantíssima. La persona que ve immigrada té una predisposició a entrar en la societat i adaptar-se, però si la societat no et "dóna" autorització perquè puguis entrar, és ben difícil... el que pensi la societat repercuteix sempre en les persones. L'apropament s'ha de produir en els dos sentits, perquè la societat ha de disposar els elements que ho facilitin. Durant la infància i adolescència molts joves no s'ho plantegen, no en són conscients de les categoritzacions ni etiquetatges, com Fàtima fins als 17 anys. En aquell moment es produeix el canvi. Tot va ser posar-se mocador i començar a sentir-se

immigrada, no per voler-ho ser sinó per com es sentia percebuda socialment allà on es relacionava o feia la vida quotidiana. També per Dolores la percepció que d'ella té la societat és un factor fonamental en la seva identitat. Pensa que una part seva no és d'aquesta societat perquè hi ha gent que no l'ha veu. Pot sentir-se molt catalana o molt espanyola, però quan l'assenyalen amb el dit, no hi pot fer res. Com la veu la societat és el que més li influeix en el seu ser i estar. Igualment ho viu Salma amb migració recent, 6 anys en concret. Creu que la societat la fa sentir "en provisional", com si no fos de cap lloc i així ho vivència. Ens diu que es posa a tothom en la mateixa categoria: *"Jo tinc la nacionalitat marroquí, quan parlen d'allà m'inclouen a mi... Joestic aquí... Sí que em fan sentir provisional. A vegades et sents com si no fossis d'enlloc. Quan vaig al Marroc també en veuen com emigrant. I quan estic aquí també sóc immigrada. És molt complicat..."*. Bilal, nascut a Barcelona, ens diu que a vegades la societat el tracta com a recent immigrant. Ha après a conviure amb aquesta mirada, fins i tot sovint hi treu profit, encara que moltes vegades té un sentiment de provisionalitat que no li agrada. Najat, catalana de naixement, no vol que la percepció de ser immigrada li marqui la seva vida. Creu que la societat anirà fent un canvi de valoració i d'actitud respecte al fenomen de la migració. Vol pensar que es tracta d'una situació temporal, que la gent necessita fer un procés per acostumar-se al nou model de societat. Youssef, amb 26 anys a Catalunya, diu que sempre serà vist com immigrant. No creu que a curt plaç la societat, carregada de recels i actituds no sempre positives, modifiqui la visió actual de la migració extracomunitària. El sentiment de provisionalitat també aflorix. No li sap greu no obtenir el reconeixement, però li afecta en el sentit de limitar el seu posicionament i vinculació en destí.

En canvi Said que va venir de molt petit, i malgrat els trets físics que l'identifiquen amb l'origen pakistanès, creu que la societat no el veu ni tracta com immigrant: *"No em fan sentir com immigrant. No sé si per la forma de vestir, parlar el català. No em tracten com immigrant. Molta gent m'ha dit si era català"*. Tampoc Nadia viu aquesta mirada ni percepció en pròpia persona. No creu que la societat la vegi i tracti com immigrada però sí que ho veu en l'acceptació i tracte que reben els seus coètnics. Un tracte basat en una relació asimètrica que categoritza a "l'altre" com inferior. Viure-ho li afecta com a altres joves, encara que a ells no els hi passi de manera directa. És un sentiment inevitable de solidaritat i lligam amb origen que persisteix i es revifa en aquestes situacions, viscudes com injustes.

4.- JOVES, FLEXIBILITAT IDENTITÀRIA I ETNOGÈNESIS

La recerca mostra que no són joves amb construcció conflictiva de la identitat, ni crisis identitària, sinó amb les contradiccions, dubtes i interrogants propis de l'edat i de créixer i moure's entre dos referents. Aquests condicionants expliquen la complexitat del procés d'identificació personal, que malgrat tot, dota d'uns grans potencials als nois i noies per esdevenir actors proactius i rellevants de la societat amb model de relacions interculturals. Malgrat que alguns joves afirmen "veure's" amb una cultura diferent, entenc ***l'etnogènesis***

com una identitat cultural més complexa, mestissa i àmplia que va més enllà d'universos simbòlics únics per esdevenir més cosmopolita, i no en el sentit d'una cultura totalment nova i diferent, confrontada a les altres. En aquest context, la necessitat d'acceptació és una prioritat de nois i noies. Rebre un tracte igualitari, ser un més de la societat i no ser vist com una persona diferent acompanyen aquest sentiment.

Un element d'especial rellevància quan analitzem la construcció de les identitats dels joves a partir dels seus discursos, és conèixer com es posicionen a ells/es mateixos en relació als seus coètnics, com els veuen i què en pensen, tant dels pares com dels fills. La visió que mostren no deixa de ser un mirall de la visió que tenen d'ells mateixos. En alguns nois i noies biografiats es fa patent la necessitat d'autodiferenciar-se, fruit d'un sentiment d'enculturació i aculturació distint i també de la necessitat, expressada, de reivindicar-se a ells/es mateixos com més autòctons, establint límits amb els arribats recents. Ubicar als altres joves els hi serveix per ubicar-se a si mateixos. Veurem com, en aquest sentit, projecten diferències entre els joves arribats recentment i els d'immigració antiga. També cal destacar que prenen una posició objectiva i crítica respecte als que venen a millorar les seves condicions de vida amb la cerca de treball i aquells que venen a aprofitar-se'n (segons ells mateixos diuen). Si organitzem els posicionaments i visions que els nostres joves tenen dels seus coètnics, tenim tres tipologies:

1. Els joves que veuen als seus coètnics parells com molt diferents i amb qui no s'identifiquen gens. Tots aquests nois i noies mostren resistències a ser categoritzats i col·locats en el mateix rang que els joves arribats actuals.
2. Els que prenen un posicionament més sociològic i són conscients de l'esforç que la migració suposa actualment per a les famílies.
3. Els que es mostren molt crítics amb els recent vinguts.

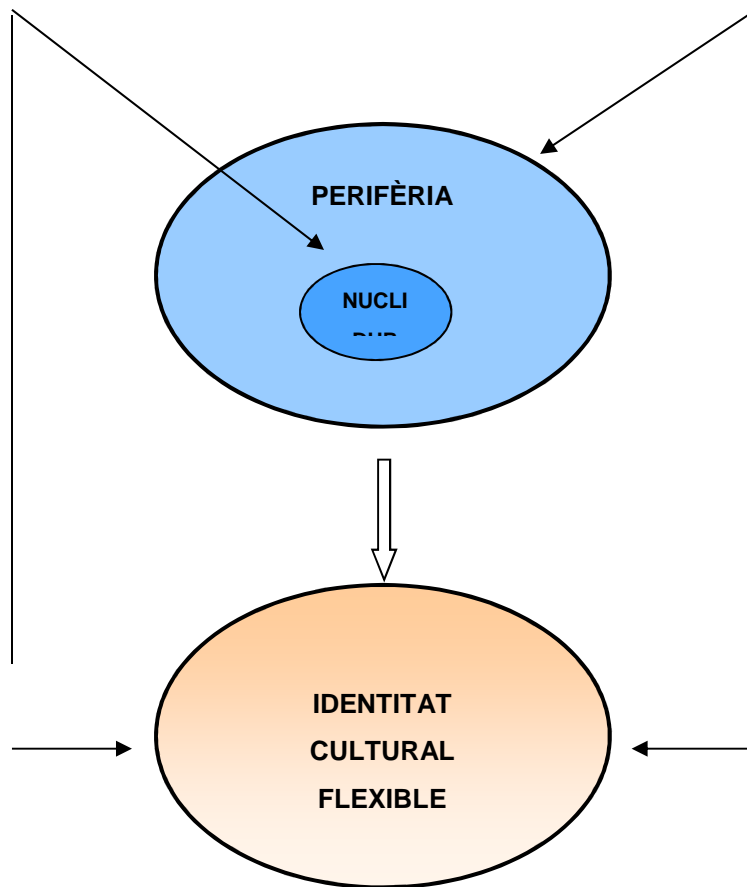
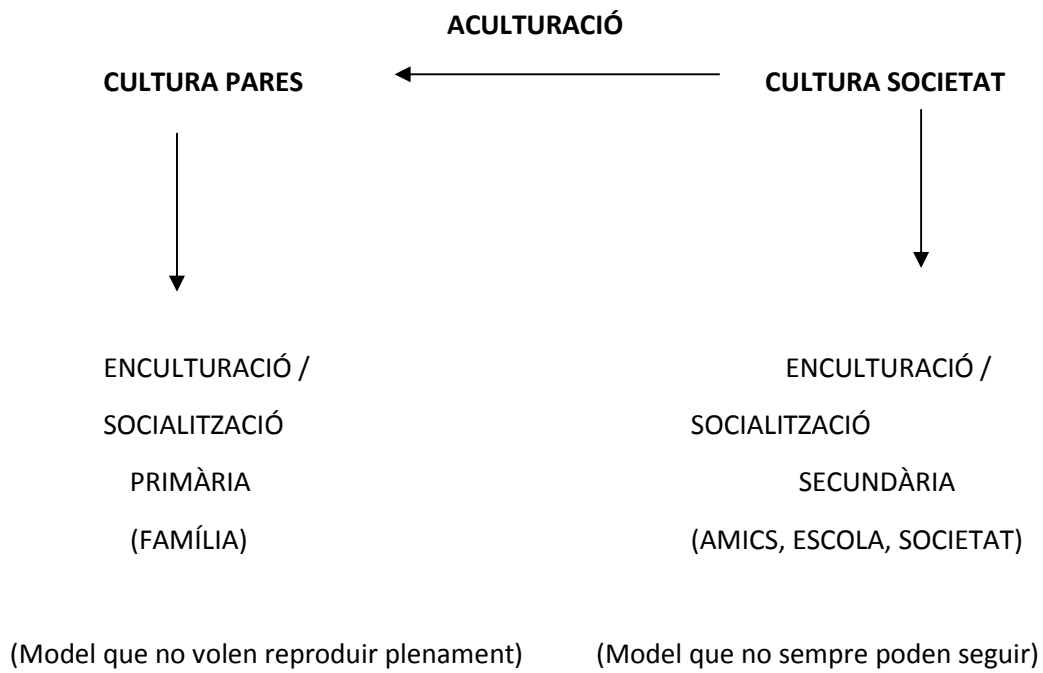
D'entre els nostres entrevistats que veuen als seus coètnics com molt diferents, Fàtima ens diu que veu "perduts" als que arriben ara i "com d'aquí" als de fa vint anys. Najat també els veu molt diferents a ella. Pensa que els pares mantenen la cultura del país i els fills també, i creu que hi ha joves que volen integrar-se i n'hi ha que no. En relació als joves reagrupats recents i als que migren pel seu compte, Yunus ho contempla de forma semblant, encara que mostra una opinió confrontada, però també molt crítica. Creu que els que arriben en l'actualitat s'han d'integrar, encara que se'ls ha d'ajudar per aconseguir-ho. Per Bilal també hi ha dos tipus de persones immigrades, les que porten molts anys de residència i els nouvinguts. La gent molt antiga que té, no els costums d'aquí, però s'ha sabut adaptar, i la gent que ve ara, verbalitza. Veu el futur de la societat amb transformació i creu que les noves generacions d'immigrants joves tenen molt a dir. Jutja que ara ha vingut una immigració que no se sap adaptar, que només volen drets, sense deures. En canvi altres joves tenen una visió més associada al context actual de les migracions i del model de la societat receptora. Això es fa evident en Omar, a qui el seu treball diari amb persones que han realitzat procés migratori li dona una perspectiva més àmplia i professional, ja que es troba fent de pont amb destí. Veu als joves coètnics en positiu, com gent que arriba buscant oportunitats i que vol millorar les condicions de vida. Per altra part, també Dolores es posiciona com a igual i fa una presa de consciència basada en la solidaritat i igualtat; de la mateixa manera que Virgínia, que fa una bona valoració

dels coètnics, pares i fills/es: *“A ver, yo soy ecuatoriana y a veces hablo por mi pero en general... hombre es que todos estamos aquí por un propósito, por mejorar la situación en nuestro país y nada más. Los hijos hay algunos que se adaptan y otros no pero todo es cuestión de acostumbrarse”*.

Les dinàmiques identitàries dels joves sorgits de la migració tenen un caràcter pendular i es van desenvolupant en una cruïlla o intersecció cultural on conflueixen múltiples cosmovisions que afavoreixen la **flexibilitat identitària**. Les dificultats per identificar-se plenament a la cultura de referència o a la cultura de pertinença (veure fig. 1) poden produir-se en major o menor mesura però en cap cas resulten inabastables. En el cas dels joves arribats en l'adolescència cal tenir en compte la situació de crisi que l'edat comporta, l'impacte del canvi de societat i cultura, el conflicte intergeneracional i les expectatives, moltes vegades limitades i poc clares que s'ofereixen. Tots aquests factors poden suposar que el canvi de societat i cultura generi un conflicte d'identitat que pot ser causa de rebuig dels referents culturals, en alguns casos, però sobre tot, com hem vist en els relats biogràfics, de creixement i enriquiment personal. En aquest sentit, és necessari emfasitzar la capacitat adaptativa que en aquestes edats és ben palesa, sent per molts una gran oportunitat per enfilat trajectòries personals carregades de resistència, equilibri, ajustos i encaixos davant les dificultats que suposa la recerca del seu lloc a la societat. Aquest aprenentatge personal es tradueix més tard en capacitats per afrontar els reptes continus que la vida d'adult planteja.

A través dels relats dels nois i noies podem afirmar que afavoreixen la construcció d'**identitats flexibles** el reagrupament familiar en l'edat infantil; una relació familiar sense conflictes culturals, amb bona adaptació i sense problemes jurídics; l'obtenció de la nacionalitat; l'establiment de relacions i xarxes socials obertes i no viure trajectòries de marginació social. Altres factors que poden incidir negativament o en positiu són l'edat d'arribada, el lloc de naixement (destí o origen), la vivència del procés migratori i del reagrupament familiar, la perspectiva de gènere, les experiències d'interacció amb grup d'iguals, el usos i cultures juvenils. En quant a les relacions familiars i amb origen són importants l'estructura familiar i les relacions (canvis de rols) que s'estableixen, el manteniment dels valors i vincles amb origen, l'aculturació familiar, els sentiments vers la societat destí, les relacions socials dels pares i les seves activitats laborals. També són rellevants per aquests nois i noies l'educació i formació rebudes, la inserció en el món laboral i els sentiments vers la societat de destí (figura 1).

FIGURA Nº 1: ESQUEMA SOBRE LA TEORIA DE LA FLEXIBILITAT IDENTITÀRIA I LES SEVES RELACIONS I COMPONENTS EN ELS FILLS I FILLES DE FAMÍLIES D'ORIGEN IMMIGRAT.

Font: Elaboració pròpia

5.- DISCUSSIÓ

La identitat flexible que mostren aquests joves la construeixen els propis subjectes en la cruïlla cultural, com resultat de la mixtura de cosmovisions (Song, 2003) i la capacitat adaptativa de les persones i de la pròpia identitat (Phinney, 1993 a Labrador Fernández, 2001). És una compilació de les dimensions cultural, social, ètnico/nacional i religiosa. Són identitats dinàmiques que viuen canvis com a resultat de cada etapa vital, de les pràctiques de socialització, les dinàmiques relacionals (Heider 1958, a Camillieri et al., 1990: 14) i les estratègies que es posen en joc per maximitzar avantatges (Camillieri et al., 1990), afrontar i resoldre dubtes existencials, i situacions de dificultat. En alguns casos apareix una confusió identitària que reflexa la perspectiva procesual i canviant, perquè la identitat es va elaborant amb les experiències i vivències quotidianes i es modifica a través d'elles. El context, com assenyalava Benhabib (2000) i els processos històrics i socials (Mead, 1934, a Camillieri et al., 1990: 14) també juguen un paper fonamental.

No som davant de joves amb identitats conformistes ni silenciades. Són identitats resistents (Torrabadella i Tejero, 2005) perquè els joves volen ser actors socials i són identitats projectes en la mesura que tenen expectatives de creixement personal i de futur (Castells, 1998). Fan identitat d'oposició quan perceben la identitat d'origen amenaçada i identitat d'apropament perquè reivindiquen la seva pertinença a la comunitat de manera oberta i clara. L'oposició i l'apropament configuren els eixos de la flexibilitat de què es dota la identitat dels joves biografiats, que són capaços de reconciliar, encaixar i afrontar diverses cultures i identitats, mostrant una competència transcultural fonamental per a la societat del futur (Kim, 1998 a Rodrigo Alsina 1999). Així doncs, la construcció identitària dels joves sorgits de la migració té un caràcter dinàmic i es va desenvolupant en una cruïlla o intersecció cultural on conflueixen múltiples cosmovisions que afavoreixen la *flexibilitat identitària*. No presenten assimilació plena perquè la força dels valors i dels llaços afectius transmesos pels pares mantenen un fort capital ètnic (Modood a Alba et al, 2011). A diferència de les tesis apuntades per Berry et al (2006), el seu perfil ètnic evidencia una bona adaptació psicològica i sociocultural, sense afectació important per les discriminacions experimentades.

Malgrat que no resulta fàcil definir la identitat ni els sentiments de pertinença (Weller, 2011), els resultats de la recerca corroboren que la identitat que construeixen tots els joves entrevistats és flexible gràcies a l'aprenentatge, la resistència i el procés d'adaptació, influïts pels factors d'inclusió i/o exclusió que van sorgint al llarg del recorregut vital. Es tracta d'identitats noves perquè sumen identificacions de la cultura familiar i de la cultura de la societat on estableixen relacions i vivències. Fan acomodació sense assimilació (Gibson, 1988), perquè s'adapten a la societat sense perdre els referents de l'origen familiar. Per tant, des de la perspectiva cultural, ni són com els pares ni com els joves autòctons parells, sinó la suma d'uns i altres. Tots els joves expressen, en major o menor mesura, compartir el llegat dels pares amb els elements socio-culturals de la societat on viuen. Els nois i noies amb identitats flexibles són navegadors culturals (Carter, 2006) que poden actuar de pont entre la diversitat

de col·lectius, si es disposa dels recursos i eines necessaris. Es nodreixen d'una multiplicitat i diversitat de patrons, valors, creences i pautes culturals que els dóna una amplitud de mira i una obertura en totes direccions. Les identitats culturals flexibles capaciten per al diàleg i comprensió dels "altres" culturals. Són identitats dinàmiques que es construeixen de forma diacrònica, en la interacció entre el "nosaltres" i els "altres", de caràcter estructural i de tipus multidimensional (Camillieri et al., 1990). La flexibilitat identitària permet desenvolupar de manera integrada la cultura dels pares i la cultura de la societat majoritària, construint una identitat més rica que els joves autòctons ja que desenvolupen capacitats i competències de plasticitat (Esteva-Fabregat, 1984) que els permet viure les dues cultures sense conflictes interns ni externs negatius, o que en qualsevol cas poden esdevenir conflictes de creixement personal. No considero que aquests joves estiguin a la defensiva per escapar de l'angoixa entre modernitat i tradició. Són capaços de viure ambdues de manera harmoniosa, a través d'un procés d'adaptació i acomodació lent, gradual, carregat de dificultats però eficaç.

La majoria dels joves entrevistats relaten experiències a l'escola, el món laboral o a nivell social que, si bé no poden qualificar-se d'exclusores, els han dificultat moments importants dels seus cicles vitals. Evidentment els seus recorreguts, contextos i experiències de vida no són ni de bon tros equiparables a les dels joves que fan procés migratori personal, els més vulnerables en termes d'exclusió social (Fangen et al, 2012: 206). Els fills i filles de famílies immigrades parteixen amb avantatges respecte aquests però viuen en hàndicap comparatiu amb els parells autòctons perquè l'estructura d'oportunitats no és la mateixa. L'aixopluc familiar protegeix i evita que les experiències discriminatòries suposin risc social immediat, però sumen i condicionen vinculacions i sentiments de pertinença i amb el pas del temps poden negativitzar les actituds. Sembla, però, que l'arrelament social que es va teixint amb el pas dels anys actua de protecció contra identitats tancades i oposades.

CONCLUSIONS

Els relats dels nois i noies entrevistats ens han apropat a unes experiències de vida que podem intuir però que necessàriament requereixen dels discursos dels actors socials per poder conèixer, reflexionar, interpretar i explicar de manera fefaent i amb base científica. Perquè la recerca social sigui fiable i sobre tot efectiva, resulta obligat atorgar a l'actor social tota la importància que requereix. És cert que cada noi i noia té veu pròpia i discurs personal, això no obsta perquè algunes narratives, afirmacions, idees i paraules es repeteixin, demostrant que diversitat és equiparable a similitud.

Podem concloure que la identitat dels joves entrevistats es construeix a través del procés d'enculturació i socialització, en relació a la cultura familiar, la cultura societal, la negociació entre les dues i l'adopció d'estratègies per mantenir-se fidels als referents d'origen i estar integrat i adaptat a la societat de destí. El referent cultural mixt, resultant de la cultura familiar i la cultura de la societat majoritària, posa de relleu la qualitat de plasticitat de les identitats i

facilita la gènesis d'identitats flexibles, de base intercultural. Els joves realitzen un procés d'**etnogènesis**, de creació de cultura nova, agregant elements i significats culturals a través de les dinàmiques interètniques i creant-ne de nous. S'identifiquen amb el sentiment transnacional que atorga haver viscut un procés migratori entre països i cultures diferenciats. La percepció inicial de viure "entre dos móns" es converteix en un viure "amb dues cultures". Per una part s'identifiquen amb els pares i terra d'origen per afectivitats, sentiments i vivència familiar, viscuts des de petits, i per l'altra, també s'identifiquen amb la cultura i terra de destí per les pràctiques quotidianes i, progressivament, per arrelament, afectivitats i sentiments experimentats des de l'inici del procés migratori. Subscriuen la ideologia dominant que interrelacionen amb valors d'origen.

Tots aquests joves demostren una gran capacitat adaptativa a contextos culturals i socials diversos. Fan una adaptació positiva ràpida a la societat de destí i abracen aquells elements culturals que millor s'ajusten a la seva personalitat i forma de ser. En cap cas manifesten haver viscut un xoc cultural en les etapes inicials del procés migratori, entès com inadaptació, sinó tot el contrari. És en aquest moment quan comencen a posar en marxa les estratègies adaptatives que els acabaran modelant i definint una **identitat flexible**. Com estratègia d'incorporació i integració social, es distancien dels seus coètnics (arribats recents) a qui atorguen tots els plusos de diferenciació. La interacció amb joves d'altres orígens culturals i ètnics és una estratègia d'obertura que mostra la voluntat per sortir dels límits del propi grup i obrir-se socialment, sense que això suposi estratègies de negació de l'adscripció ètnica.

Tant nois com noies demostren gran capacitat d'adaptació a la societat multicultural. No s'observen diferències significatives entre nois i noies fora del que les relacions de gènere imposen. La majoria de noies entrevistades fan un discurs que inclou la perspectiva de ser dona i rebutgen reproduir la submissió de les seves mares o àvies. El masclisme és un element present en el seu relat fins al punt que les més concienciades i reivindicatives reclamen una identitat de dona per sobre de qualsevol altre identificació. El contacte cultural amb la societat majoritària fa qüestionar valors i principis que abans eren incontestables.

Finalment, vull destacar que el resultat final de la tesi demostra la influència que les situacions de discriminació tenen en la construcció de la identitat d'aquests joves fills de la migració familiar. No obstant, val a dir que no són actors passius determinats pels discursos i construccions socials. Són joves que interactuen constantment, que prenen decisions i que també modifiquen les seves trajectòries de vida i la realitat quotidiana. La seva participació social l'hem d'entendre com la reivindicació de la pertinença social. Rebutgen l'estereotip, l'exclusió i la segregació. No volen ser una categoria social lligada al risc i sí actors socials actius. Tenen una identitat flexible, múltiple, oberta i positiva i presenten resistència a situacions de discriminació i d'exclusió. Són subjectes i actors polítics, socials i culturals.

REFERÈNCIES

Alba, Richard y Waters, Mary C. (ed) (2011). *The next generation. Immigrant youth in a comparative perspective*. New York and London: New York University Press.

Alba, R. (2005) "Bright vs. blurred boundaries: Second-generation assimilation and exclusion in France, Germany, and the United States" a *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 28 N° 1. January 2005, pp: 20-49.

Aparicio Gómez, R. i Tornos Cubillo, A. (2006) *Hijos de inmigrantes que se hacen adultos: marroquíes, dominicanos y peruanos*. Observatorio permanente de la Inmigración, documento nº 8. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Secretaría de Estado de inmigración y emigración. Madrid: Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones.

Baillet, D. (1999) "Jeunes d'origine maghrébine dans l'espace associatif et politique", *Migrations societe*. Centre d'informations et d'études sur les migrations internationales. CIEMI, vol 11, nº 66, novembre-décembre 1999, pp: 7-22.

Bauman, Z. (2005) *Identitat*. València: Publicacions de la Universitat de València.

Benhabib, S. (2000). *Diversitat cultural, igualtat democràtica. La participació política en l'era de la globalització*. València: Edicions Tàndem.

Berry, J. W.; Phinney, J. S.; Sam, D. L. i Vedder, P. (2006). *Immigrant youth in cultural transition. Acculturation, identity and adaptation across national contexts*. Mahwah, New Jersey & London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Besalú, X. i Climent, T. (coord) (2004) *Construint identitats. Espais i processos de socialització dels joves d'origen immigrat*. Barcelona: Editorial Mediterrània S. L. i Fundació Jaume Bofill. Col·lecció Polítiques, 40.

Bruess, J. (2003) "Actitudes y acciones agresivas. Tensiones interétnicas entre adolescentes alemanes, turcos y reasentados". *Revista Migraciones*, nº 13. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas. Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones, pp: 209-240.

Camilleri, A. et al. (1990) *Stratégies identitaires*. París: Presses Universitaires de France. *Psychologie d'aujourd'hui*, pp: 85-110.

Carrasco, S.; Pàmies, J. i Ponferrada, M. (2011a). Fronteras visibles y barreras ocultas: la experiencia escolar del alumnado marroquí en Cataluña y mexicano en California, in *Revista Migraciones*, 29, pp 31-6.

Carrasco, S.; Pàmies, J.; Ponferrada, M.; Ballestín, B. i Bertran, M. (2011b). Segregación escolar e inmigración en Cataluña: aproximaciones etnográficas, in F. J. García Castaño & S. Carrasco (eds.) *Población inmigrante y escuela. Conocimientos y saberes de investigación. Textos reunidos en homenaje a Eduardo Terrén Lalana*. Colección Estudios Creade N.º 5. Madrid: Ministerio de Educación, pp: 367-400.

Carrasco, S.; Pàmies, J. i Bertrán, M. (2009). "Familias inmigrantes y escuela: desencuentros, estrategias y capital social". *Revista Complutense de Educación*. Vol 20, Núm. 1. pp: 55-78.

- Carrasco, S. i Pàmies, J. (2008). "Alumnado extranjero y condiciones de escolarización: datos disponibles y datos necesarios para comprender la desigualdad". Madrid: CEAPA. Revista Padres y madres de alumnos y alumnas, nº 98, setiembre – octubre 2008, pp: 19-23.
- Carrasco, S. (2005). "Interculturalidad e inclusión: principios para evaluar la acogida al alumnado de origen extranjero" Barcelona: Revista Aula Innovació Educativa, nº 147 pp: 64-68.
- Carrasco, S. Ballestín i B. Borison, A. (2005) *Infància i immigració: Tendències, relacions i polítiques* a Gómez-Granell, C (coord) *Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Informe CIIMU 2004. Volum 2. Barcelona: Institut d'Infància i Món Urbà. Observatori de la Infància i Família. Ajuntament de Barcelona, pp. 11-148. www.ciimu.org [darrera consulta: maig 2010]
- Carrasco, S. (ed.) (2004). *Inmigración, contexto familiar y educación. Proyectos y experiencias de la población marroquí, ecuatoriana, china y gambiana*. Colección Educación y Sociedad, 15. Bellaterra: ICE-UAB.
- Carrasco, S. (2003). "La escolarización de hijos e hijas de inmigrantes y de minorías étnico-culturales en España". *Revista de Educación*, nº 330. pp 99-136.
- Carter, P.L. (2006) "Straddling boundaries: Identity, culture, and school". *The Sociology of Education*. Vol 79(3), pp 304-328.
- Casas, M. (coord.) (2003) *També catalans: fills i filles de famílies immigrades*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. Col·lecció Finestra Oberta, 38
- Castel, R. (2007) *La discrimination négative. Citoyens ou indigènes?*. París: Éditions du Seuil et La République des Idées.
- Castells, M. (1998). *L'era de la Informació. El poder de la identitat*. Barcelona: Editorial UOC.
- Delpino Goicoechea, Mª A. (2007) *La inserción de los adolescentes latinoamericanos en España: algunas claves*. Madrid: Ministerio de trabajo y asuntos sociales. Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones. www.mtas.es [darrera consulta: abril 2010]
- Domínguez, O. i Daza, L (2008) *Trajectòries laborals del jovent immigrant reagrupat: marroquí i equatorial*. Barcelona: Secretaria de Joventut. Observatori de la Joventut. Generalitat de Catalunya. www.gencat.cat [darrera consulta: abril 2010]
- Dubet, F. (1987) *La galère: Jeunes en survie*. Paris: Librairie Arthème Fayard.
- Eriksen, T. H. (1993) *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London and Chicago: Pluto Press.
- Esteve-Fabregat, C. (1984) *Estado, etnicidad y biculturalismo*. Barcelona: Ediciones Península. Homo sociologicus.
- Fangen, K.; Johansson, T, i Hammaren, N. (2012). *Young migrants. Exclusion and belonging in Europe*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Feixa, C. (dir.), Porzio, L. i Recio, C. (coords) (2006) *Jóvenes 'latinos' en Barcelona. Espacio público y cultura urbana*. Barcelona: Anthropos Editorial. Ajuntament de Barcelona: Consorci Institut d'Infància i Món Urbà.

Gibson, M. (1988). *Accommodation without Assimilation. Sikh immigrants in an American High School*. New York: Cornell University Press.

Hannerz, U. (1996) *Conexiones transnacionales. Cultura, gente, lugares*. Madrid: Ediciones Cátedra. Frónesos. Universitat de València.

INJUVE. Instituto de la Juventud (2009) *Informe Juventud en España 2008*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos sociales.

Jazouli, A. (1995) "Les jeunes <beurs> dans la société française". L'enquête Le nouvel Observateur, <La Marche du Siècle> /SOFRES. Migrations societe. Centre d'information et d'études sur les migrations internationales. CIEMI, vol 7, nº 38, mars-avril 1995, pp: 6-24.

Khellil, M. (1997) *Sociologie de l'intégration*. Paris: Presses Universitaires de France.

Labrador Fernández, J. (2001) *Identidad e inmigración. Un estudio cualitativo con inmigrantes peruanos en Madrid*. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas. Sociedad, cultura y migraciones.

Lee, S. (2001) "La clase importa. Una comparación de los procesos de construcción de identidad étnica entre migrantes de segunda generación de clase trabajadora y de clase media. Inmigrantes coreanos en Nueva York". Araucania. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades. Año 3, nº 6. segundo semestre de 2001, pp: 128-155.

Lepoutre, D. (2001) *Coeur de banlieue. Codes, rites et langages*. París: Poches Odile Jacob.

Lévi-Strauss, C. (1996) *Raza y cultura*. Madrid: Ed. Cátedra. Colección Teorema.

Massot Lafon, M. I. (2003) *Jóvenes entre culturas. La construcción de la identidad en contextos multiculturales*. Bilbao: Editorial Desclée de Brouwer, S.A.

Merenstein, B. (2001) "La construcción de indentidad en las minorías: acerca de su importancia y sus consecuencias teóricas". Araucania. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades. Año 3, nº 6, segundo semestre de 2001, pp: 96-112.

Michaud, M. C. (1998) "La rébellion des jeunes italo-américaines au début du siècle". Migrations societe. Centre d'information et d'études sur les migrations internationales. CIEMI, vol 10, nº 58-59, juillet-octobre 1998, pp: 7-19.

Nair, S. (1998) "Del referente de origen a las nuevas identidades", a Naïr, S. i de Lucas, J. *El desplazamiento en el mundo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y asuntos sociales. Secretaría general de asuntos sociales. Instituto de Migraciones y Servicios Sociales, pp: 259-273.

Nauck, M. (2001) "Intercultural contact and intergenerational transmission in immigrant families". Journal of cross-cultural psychology, Sage Publications, vol 32, nº 2, march 2001, pp: 159-173.

Pàmies, J. (2008) *Identitat, integració i escola. Joves d'origen marroquí a la perifèria de Barcelona*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Acció Social i Ciutadania. Secretaria de Joventut. Premi Joventut 2006.

Ponferrada, M. (2007) *Chicas y poder en la escuela. Identidades académicas, sociales y de género entre jóvenes de la periferia*. Tesis doctoral. Departament d'Antropologia social i cultural. Universitat Autònoma de Barcelona.

Portera, A. (2000) "Identité et crise d'identité des jeunes d'origine italienne en Allemagne", *Migrations societe*. Centre d'information et d'études sur les migrations internationales. CIEMI, vol 12, nº 68, pp: 7-22.

Portes, A, i Aparicio, R. (2009) "La segunda generación en Barcelona: Un estudio longitudinal". Presentació dades preliminars de l'estudi a Fundació CIDOB. 29 juny de 2009.

Portes, A. i Zhou, M. (1993) "The new second generation: Segmented assimilation and its variants". *The Annals of the Academy of political and social Science* 530 (novembre), pp: 74-96.

Pujadas, J.J. (1993) *Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos*. Madrid: Eudema Antropología Horizontes.

Pyke, K. (2001) "Estereotipos raciales y formación de identidades subétnicas entre nuevos estadounidenses de origen asiático". *Araucania. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*. Año 3, nº 6, segundo semestre de 2001, pp: 112-127.

Rinaudo, C., Gastaut, Y. i Moussouni, M. (1995) "La mise en contexte d'un drame: de l'immigration aux bandes ethniques?". *Migrations societe*. Centre d'information et d'études sur les migrations internationales. CIEMI, vol 7, nº 38, pp: 25-35.

Rodrigo Alsina, M. (1999) *Comunicación Intercultural*. Barcelona: Anthropos.

Rumbault, R. i Portes, A. (eds) (2001) *Ethnicities. Children of immigrants in America*. California: Russel-Sage Foundation.

Schnapper, D. (1988) "Modernidad y aculturaciones a propósito de los trabajadores emigrantes". a Todorov, T. (et al). *Cruce de culturas y mestizaje cultural*. Gijón: Júcar Universidad, serie Antropología, pp: 171-205.

Sen, A. (2007) *Identidad y violencia. La ilusión del destino*. Madrid: Katz Editores.

Siguan, M. (2003) *Inmigración y adolescencia*. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A.

Song, M. (2003) *Choosing ethnic identity*. Cambridge: Polity Press.

Suárez-Orozco, C. i Suárez-Orozco, M. (2003) *La infancia de la inmigración*. Madrid: Ediciones Morata, S.L.

Thompson, P. (1994) "Between identities" a Benmayor, R. & Skotnes, A. (1994) *Migration and identity. International yearbook of oral history and life stories*, vol. III. Oxford: Oxford University, pp: 185-199.

Torrabadella, L. i Tejero, E. (2005) *Pioneres i pioners. Trajectòries biogràfiques de filles i fills de famílies immigrades a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill. Caixa Sabadell. Editorial Mediterrània, S. L.

Vila, P. i Márquez, R. (2001) "¿Hispanos/latinos o mexicanos, puertorriqueños, cubanos, dominicanos...?. Rótulos identitarios y construcción de identidades sociales en Estados Unidos.

Araucania. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades. Año 3, nº 6.. segundo semestre de 2001, pp: 159-183.

Weller, S. (2011). "Young people's social capital: complex identities, dynamic networks". a Reynolds, T. *Young people, social capital and ethnic identity*. London & New York: Routledge, 124-140.